

Др Александар Лукић

виши научни сарадник

Институт за новију историју Србије, Београд

alukic85@gmail.com

ЈУГОСЛОВЕНСКА РЕПУБЛИКАНСКА СТРАНКА НА ИЗБОРИМА ЗА КОНСТИТУАНТУ У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ 1920. ГОДИНЕ*

Апстракт: Општински избори у августу 1920. године показали су утицај и снагу политичких партија на локалном нивоу у целој земљи. Избори за југословенску Конституанту (Уставотворну скупштину) били су расписани за 20. новембар 1920. године и требало је да покажу распоред и јачину политичких партија на државном нивоу. Једна од нових странака на политичкој позорници младе југословенске монархије била је и Југословенска републиканска странка, предвођена Љубомиром Љубом Стојановићем и Јаковом Јашом Продановићем, чувеним српским јавним радницима, политичарима и државницима. У сложеним политичким околностима после Великог рата странка се залагала за успоставу републиканског облика државног уређења. Идеје за које се партија српских републиканаца борила биле су мало или никако познате огромној већини гласачког тела у југословенској држави. Неупућеност у републиканске идеје била је посебно видна на простору Старе Србије и Македоније, називаном још и Јужном Србијом, али је партија местимично ипак остварила добре изборне резултате, са врло различитим мотивима гласача који су куглице спустили у републиканску кутију. У том смислу, у раду ће бити разматрани борба и резултати Републиканске странке у Јужној Србији за улазак у Конституанту новоосноване југословенске државе. Рад је настао на основу извора похрањених у Архиву Југославије, Архиву Српске академије наука и уметности, штампе, периодике и релевантне историографске литературе.

Кључне речи: Јужна Србија, Југословенска републиканска странка, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, избори 1920. године, Конституанта, југословенска монархија, Љубомир Стојановић, Јаша Продановић.

*

Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. II 2023.

Једна од директних последица Првог светског рата било је стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца свечаним проглашењем уједињења југословенских народа 1. децембра 1918. године, у кући Крсмановића у Београду. Проглашењу државе следило је организовање и учвршћивање на спољнополитичком и унутарполитичком плану. На спољнополитичком плану већина земаља је, почев од северноамеричке федеративне републике, признала новообразовану југословенску монархију Карађорђевића у првој половини 1919. године. Међутим, у југоисточној Европи Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца је, и поред међународног признања, током 1919. и 1920. године било суочено са многобројним изазовима, и на спољном и унутрашњем пољу деловања.¹ Један савременик забележио је да је око ње „врило на све стране”.² Југословенска држава била је у директном или индиректном сукобу око територија са суседном Италијом, Аустријом и Румунијом. Неповољна спољнополитичка ситуација у окружењу оставила је последице и на унутрашњи живот српско-хрватско-словеначког краљевства. Српска војска, један од главних чинилаца југословенског уједињења, у почетку заједничког југословенског државног живота вршила је и цивилне дужности. Била је један од кључних ослонаца одржања нове државе у новим, врло неповољним околностима.³

Иако је у испрва војска имала првенство у организовању унутрашњег живота нове Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, југословенско руководство, предвођено србијанским политичким врхом, тежило је да у што краћем периоду обезбеди, између осталог, услове за функционисање парламентарне демократије. У циљу бржег успостављања реда и сигурности, у држави је образована прва влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 20. децембра 1918. године, на челу са Стојаном Протићем, једним од првака предратне Народне радикалне странке Краљевине Србије. Био је то коалициони кабинет, састављен од представника важних политичких странака у земљи.⁴

1 М. Радојевић, *Српски народ и југословенска краљевина 1918–1941*, том I, Београд, 2019, 213–216.

2 „Републиканска партија”, *Демократија*, 27. јануар 1920, 1.

3 М. Бјелајац, *Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1921*, Београд, 1988.

4 В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. 1, Beograd, 1988, 87–91.

Провизорни парламентарни живот почео је 1. марта 1919. године, а представништво су чинили посланици некадашње Народне скупштине Краљевине Србије, као и представници историјских области које су ушле у нову државу (Словенија, Хрватска с Ријеком и Међумурјем, Истра, Војводина, Далмација, Црна Гора, Босна и Херцеговина).⁵ Новообразовано Привремено народно представништво имало је задатак да обезбеди услове за састанак југословенске Конституанте, која је требало да донесе устав нове државе. Иако је регент Александар Карађорђевић инсистирао, полазећи од одредаба Крфске декларације, да Конституанта није могла одлучивати о облику државног уређења, у новој држави било је политичких снага које су другачије мислиле – међу Хрватима се називао покрет са захтевима за формирање југословенске републике. Ни међу Србима није било јединственог става у погледу будућег облика државног уређења. Комунистичка идеја, која се у свом бољшевичком облику ширила више силом него милом тих година, додатно је усложњавала политичку ситуацију младе југословенске државе.⁶

У жељи да, скоро две године по консолидовању државе, стекне јаснију слику о политичким односима унутар земље, друга влада Стојана Протића је 11. маја расписала „у границама раније Краљевине Србије и окупационим берањем, бело-пољском, метохијском и пљеваљском” општинске изборе за 22. август 1920. године. Општински избори, које је спровела прва влада Миленка Веснића, у суштини су били одмеравање снага за предстојеће изборе за југословенску Конституанту, чије је сазивање већ у пролеће 1920. године било најављено за новембар или децембар исте године.

Гласањем „тајно и куглицама, а на основу општег права гласа” бирани су председници општина, кметови и одборници у општинама, које су чиниле једно или више места.⁷ Савременици су приметили да су општински избори „на територији предратне Србије” показали да је однос снага између радикала и демократа остао „углавном исти” као пређе између радикала и самосталних радикала, уколико им нису одузели позиције Земљорадничка странка и комунисти, или, зависно

5 N. Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb, 1989, 5, 99–103.

6 B. Gligoriјеviћ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd, 1979, 36–60; B. Petranović, *nav. delo*, 98–111.

7 Архив Југославије (=АЈ), Министарство унутрашњих дела (=МУД), 14–5–18.

од локалних прилика, „неутрални, напредњаци и либерали” или пак споразумне листе радикалско-демократске, гдешто и листа српских републиканаца предвођених Јашом Продановићем⁸ и Љубомиром Стојановићем.⁹ Уочено је да је, следујући локалним интересима и споразумима, на територији предратне Србије било „свакојаких комбинација”, без обзира на партијске подвојености.¹⁰

Иако је већина политичких странака постојала и радила пре Првог светског рата у прилично другачијим политичким околностима, у нову државу оне су ушле са квалитетно новим програмом, нарочито у погледу националног питања. Идеја националног ослобођења и уједињења свих југословенских земаља превладавала је међу њима. У духу нових прилика и нових идеја (социјалних и националних), дошло је до организовања и нових политичких партија. Премда су странке, и старе и нове, биле надахнуте идејом националног уједињења, њихови су програми у питањима друштвеног и државног уређења били различити, често и супротни. У политичком и парламентарном животу југословенске монархије Карађорђевића најчешће су биле присутне Југословенска демократска странка, Народна радикална странка, Хрватска републиканска сељачка странка, Словенска људска странка,

8 Јаков Јаша Продановић (1867–1948), публициста, политичар и књижевни критичар, пореклом из околине Крагујевца. Био је један од републикански оријентисаних првака Самосталне радикалне странке и уређивао партијски лист *Огјек* од 1903. до 1912. године. Уређивао је и сарађивао у *Српском књижевном гласнику*, *Делу*, *Гласнику професорској друштва* и многим другим политичким и књижевним часописима и листовима. Био је народни посланик и министар у Краљевини Србији. У југословенској држави упорно се залагао за федеративно републиканско државно уређење, чије остварење је дочекао 1945. године. *Својеница Јаше М. Продановића*, Београд, 1958.

9 Љубомир Љуба Стојановић (1860–1930), филолог, политичар и историчар, пореклом из Ужица, један од оснивача и вођа Самосталне радикалне странке. Неколико пута био је народни посланик и министар у Краљевини Србији, 1905–1906. године и министар-председник краљевске владе. У југословенској држави је са Јашом Продановићем и Јованом Жујовићем основао Југословенску републиканску странку и борио се за успостављање републиканског облика државног уређења. Својеврсни „цензор јавних нарави”, како га се касније сећао савременик Милан Грол, био је чувен са своје принципијелности, моралног аскетизма и самопрегора у политичком и јавном животу Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Југославије. М. Radojević, *Ljubomir Stojanović u Prvom svetskom ratu*, Istorija 20. veka 2 (2000), 9–29.

10 „Јучерашњи избори”, *Политика*, 24. VIII 1920, 1.

Југословенска муслиманска организација, Комунистичка партија Југославије, Југословенска републиканска странка.¹¹

У време стварања нових политичких партија, група републикански опредељених интелектуалаца и политичара, под вођством бивших првака Самосталне радикалне странке – књижевног критичара и публицисте Јаше Продановића и академика, филолога и историчара Љубомира Стојановића – приступила је организовању и оснивању Југословенске републиканске странке током 1919. године.

Непосредно по завршетку Првог светског рата, у Београду је постојало неколико група српских републиканаца. Јаша Продановић и Љубомир Стојановић хтели су да све групе организују у јединствену републиканску странку. Очекивали су да оснивачи и организатори странке буду већина републикански оријентисаних политичара из бивше Самосталне радикалне странке, свесни њиховог угледа међу Србима у Србији. Прижељкивали су да самосталци попут Милорада Драшковића,¹² Божицара Марковића,¹³ Милана Грола¹⁴ и Милана Мар-

11 B. Gligoriјеvić, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 17–34.

12 Милорад Драшковић (1873–1921), пореклом са Рудника, правник, привредник и политичар. Поред правне науке, озбиљно се бавио привредним питањима, због којих је боравио у Француској неколико година. Основао је савремени млекарник у Годомину код Смедерева, од 1908. године био је на челу Извозне банке и утицао на повољан исход царинског рата с Аустроугарском. Активно се бавио политиком као члан Самосталне радикалне странке (основане 1902. године) и постао један од њених првака. Више пута био је министар у владама Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Као министар унутрашњих дела донео је „Обзнану” 1920. године, документ којим је забрањено деловање Комунистичке партије Југославије, што га је коштало живота – убили су га комунисти 1921. *Сјоменица Милорада Драшковића*, Београд, 1921; М. Радојевић, *Милорад Драшковић и Милан Грол*, Југословенски историјски часопис 1 (1997), 223–237; иста, *Милорад Драшковић у Првом светском рату*, Зборник радова Наша прошлост 11 (2010), 9–29.

13 Божицар Марковић (1874–1946), пореклом из Раче крагујевачке, правник и политичар. Усавршавао је правне науке у Немачкој. Био је један од вођа југословенског студентског омладинског покрета у Србији уочи Првог светског рата, председник клуба *Словенски јуи* и уредник истоименог листа. Истакао се у Фридрихшовом процесу 1909, где је доказао фалсификовање докумената од стране Аустријанаца против Срба у Велеиздајничком процесу 1908–1909. године. Као руководиоца Новинарског (обавештајног) бироа у Женеви дао је остварењу југословенске идеје највећи допринос и досегао крајем Првог светског рата врхунац у политици. Након рата учествовао је у политичком животу Краљевине Југославије као један од водећих људи Југословенске демократске странке. М. Радојевић, *Научник и политик. Политичка биографија Божицара В. Марковића (1874–1946)*, Београд, 2007.

14 Милан Грол (1876–1952), рођен у Београду, књижевник, драматург, политичар и дугогодишњи управник Народног позоришта у Београду. У Паризу се неко-

ковића,¹⁵ од раније познатих републиканца, утичу на републиканско опредељивање већине самосталних радикала. Међутим, самосталци су се око питања републике поделили и већина првака се до пролећа 1919. године декларативно изјаснила за монархију. Мањина је са Љубомиром Стојановићем и Јашом Продановићем основала 20. јануара 1920. године Југословенску републиканску странку. Залагали су се за проширење политичких слобода грађана, опсежније и бесплатно школовање, верску толеранцију, децентрализацију државе поделом на самоуправне јединице, почев од општина па закључно са областима (покрајинама), једнодомно народно представништво, аграрну реформу, побољшање положаја радника у друштву (осмочасовни дневни рад, осигурање радника и њихових породица), прелазак на народну војску, ослањање на Друштво народа и образовање федерације балканских народа.¹⁶

Љубомир Стојановић и Јаша Продановић знали су да је будућа странка могла постићи већи политички утицај у земљи само под условом да заживи у народу и придобије за своја начела већину грађана, те су и пре формалног оснивања странке упознавали народ у Србији током 1919. године са републиканским идејама. У првој половини године нешто уздржанији, републиканску пропаганду су појачали од септембра 1919, иступајући у јавности кроз предавања, брошуре и памфлете. У Београду су са републиканцима Милованом Лазаревићем, Антом Тодоровићем, Живојином Жиком Златићем, Јованом Ђоновићем, Драгољубом Васићем (братам генерала Милоша Васића), Миланом Богдановићем,

лико година усавршавао на студијама књижевности и позоришта. Током Првог светског рата радио је у српском пресбируу у Женеви код Божидара Марковића и допринео остварењу југословенског уједињења. Био је, уз шефа Љубомира Давидовића и Божидара Марковића, један од првака Југословенске демократске странке, на чије чело је дошао 1940. и остао до 1946. године. Неколико пута био је министар у југословенским владама. М. Радојевић, *Милорад Драшковић и Милан Грол*, 223–237; иста, *Милан Грол у борби за југословенску идеју (1914–1918)*, Југословенски историјски часопис 1–2 (1999), 67–84.

- 15 Милан Марковић (1874–1930), правник и политичар из Јагодине. Био је припадник Радикалне странке до Ивањданског атентата 1899. године, после чега је учествовао у оснивању Самосталне радикалне странке. Био је министар и неколико пута народни посланик. Ј. Prodanović, *Marković Milan Dr*, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, II knjiga, I–M, ur. S. Stanojević, Zagreb, 1928, 687.

- 16 Б. Плигоријевић, *Државно и друштвено уређење Југославије у њеним политичким републиканцама*, Историја 20. века 2 (1985), 7–27; исти, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 42–43; М. Радојевић, *Научник и политиколог. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, 321–331.

Драгомиром Иконићем, Станиславом Винавером, Михаилом Илићем, Николом Станаревићем радили на организовању будуће странке и спремању њеног програма, „без обзира на шта ће се одлучити већина народа”.¹⁷ Љубомир Стојановић одржао је с јесени 1919. године у Београду предавање *Републикански погледи на неколико савремених питања*, у коме је изложио своје виђење устројства нове државе југословенских народа.¹⁸ Брошура је дељена по целој територији југословенске државе и није прошла неопажено, ни у земљи нити у иностранству.

Напореда са републиканским иступима у Београду, републиканци су у другој половини 1919. године републиканску пропаганду спроводили у границама бивше Краљевине Србије, те делимично у Босни и Херцеговини, о чему су остала штура, али ипак врло корисна сведочанства. Простор Јужне Србије, који је обухватао „нове крајеве” (Стару Србију и „Маћедонију”) Краљевине Србије ослобођене у балканским ратовима 1912–1913. године,¹⁹ није био мање битан за српске републиканце у покушајима остварења већег политичког утицаја на терену.

Тако је, већ у јесен 1919. године, републиканска акција на придобијању присталица била организована и на простору Јужне Србије, у Призренском округу, од стране народних посланика Анте Тодоровића и Шерифа Х. Бајрама. Њих двојица су „растурали” проглас и програм републиканског омладинског клуба, те држали скупове и „општили” са народом по селима округа Призренског. Истицали су да се Клуб републиканске омладине залагао за образовање „Југословенске Републике” и да је захтевао да се у југословенској држави свим законским средствима установе: 1) пуна слобода и равноправност грађана; 2) слобода савести и удруживања; 3) опште право гласа; 4) тајно и непосредно гласање – систем по количнику и остатку, без обзира на постојање количника; 5)

17 Народна библиотека Србије (=НБС), Одељење поседних фондова, Р 612/II/150, писмо Јаше Продановића Драгомиру Иконићу од 12. IV 1919. године.

18 Како странка није била основана, јавност је само могла да претпоставља ком облику републиканског уређења су српски републиканци стремили. Љубомир Стојановић се заузео за успостављање система председничке републике, по угледу на Сједињене Америчке Државе. Недуго по оснивању странке, Главни одбор се оградио од идеја председничког републиканског система. Љубомир Стојановић је остао на челу партије и делао у складу са одлукама одбора. Љ. Стојановић, *Републикански погледи на неколико савремених питања*, Београд, 1919.

19 О простору који је чинио Јужну Србију (Стару Србију и Македонију) за време о којем се пише, подробније видети: М. Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912–1915)*, Београд, 2013.

принцип представништва мањине; 6) референдум и право народа на неке законодавне иницијативе; 7) равноправност жена; 8) министарску одговорност пред редовним грађанским судовима; 9) избор председника републике посредним и тајним гласањем; 10) одговорност председника републике за неке кривице; 11) немогућност да председник републике и влада објаве рат или сачине са било киме уговор који је могао бити повод рату – без одобрења народног Представништва; 11) аграрну реформу у демократском духу; 12) накнаду ратне штете, почињући при том од „најслабијих класа” до оних којима је остало имовине за „удобан живот”; 13) спречавање гомилања богатства и „приватних богаћења у свима облицима”; 14) учешће радника у добити индустријских и трговачких предузећа, као и државе код новчаних и акционарских предузећа; 15) заштитно радничко законодавство са осмочасовним радом и довољним недељним одмором, те право штрајка; 16) земљораднички кредит за производне циљеве; 17) самоуправни систем по начину децентрализације; 18) поротско суђење несавесним чиновницима; 19) суђење бракоразводних парница пред грађанским судовима; 20) укидање смртне казне; 21) реформу Универзитета, средњих и основних школа „на практичној основи”; 22) отварање практичних стручних школа свих врста; 23) одвајање цркве од државе; 24) обавезни грађански брак и 25) расподелу манастирских имања народу. Наглашавајући да „сада ступа у јавну борбу” за остварење горе наведених републиканских идеја, клуб републиканске омладине је позвао грађане на заједнички рад за опште добро.²⁰

Монархијско опредељивање већине самосталских првака је озбиљно пореметило планове Љубомира Стојановића и Јаше Продановића, али није обесхрабрило нити зауставило њихово републиканско деловање. После оснивања странке, на састанку главног одбора одлучено је да се, у циљу пропаганде републиканских идеја и начела, „крене у народ”, у првом реду на просторима бивших краљевина Србије и Црне Горе. Озбиљнију акцију републиканаца „на терену” зарад придобијања присталица, диктирали су и предстојећи општински избори у августу и избори за Конституанту у новембру 1920. године.²¹

20 АЈ, ф. Војислава Јовановића Марамбоа, 335–107, Начелство Округа призренског министру иностраних дела, 10/23. XI 1919. године.

21 Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Историјска збирка (=ИЗ), 14.329, Н. Станаревић, *Југословенска републиканска странка I (оснивање странке и њен рад до 1941)*, 58–59.

Изборна борба за општинске изборе унеколико је, као и резултати избора, назначила каква ће бити ситуација на предстојећим изборима за Конституанту. Један од најважнијих задатака Привременог народног представништва било је доношење закона на основу којих је требало да се спроведу избори за Уставотворну скупштину. Узимајући у обзир изборно законодавство и парламентарну праксу Краљевине Србије, која је у парламентаризму предњачила у односу на остале делове нове државе, Привремено народно представништво је 7. септембра 1920. године донело *Закон о избору народних посланика за Уставотворну скупштину*. У дебати приликом доношења изборног закона, владини представници су га хвалили као узор „демократске либералности”, док су га опозиционе групе критиковале као израз „крајње реакције”.²²

„Желели смо само показати”, писао је поводом потребе примене сразмерног представништва Михаило Илић, правник и један од првака Југословенске републиканске странке у то време, „да тиме што онемогућава мањини да пригради право већине и што помаже политичко уздизање народа, сразмерно представништво је у сагласности са демократијом. Његови противници су, дакле, самим тим и противници демократије, а у њиховим редовима се налазе све монархистичке партије заступљене у приврем. нар. представништву. Јер и кад приме сразмерно представништво као принцип, оне га у примени на разне начине изигравају и изопачавају.”²³ Слободан Јовановић, један од водећих правничких ауторитета онога доба, у својој анализи правног положаја југословенске државе, иако нигде изричито није констатовао, брижљиво је употребљавао речи „Држава СХС”, а не „Краљевство, ни Краљевина СХС”. Тврдио је да је југословенска држава била привремено регенство, те да је тек будућа Уставотворна скупштина имала да донесе одлуку о облику владавине. Недвосмислено је сугерисао да је Конституанта била потпуно суверена, и да у том смислу ни регент Александар Карађорђевић није био правни владалац, већ фактички вршилац краљевске власти. Одлуке суверене Конституанте нису подлегале, према тумачењу Слободана Јовановића, санкцији регента Александра ни његовог оца краља Петра Карађорђевића. Оног момента

22 М. Павловић, М. Ниношевић, В. Трајковић, *Изборне борбе у лесковачком крају 1919–1939*, књ. I, Лесковац, 1997, 58–59.

23 М. Илић, „За сразмерно представништво II”, *Република*, 1. VII 1920, 2.

када је Конституанта донела устав, врховна државна власт постајала је правно организована.²⁴

Због честих министарских криза, Привремено народно представништво није много деловало, али је ипак успело да обави потребне радње за избор народних посланика у Конституанту.²⁵ За израду изборног закона као образац је послужио изборни закон Краљевине Србије, иако је већ знатно било одступљено од пропорционалног система: количник није давао одједном сав број посланика, а број гласова кандидатских листа оних политичких странака које нису достигле количник, придавао се листи са највећим бројем гласова.²⁶ И неке друге одредбе изборног закона ишле су у прилог великим грађанским странкама, на штету мањих странака. У питању је био бирачки домицил (у бирачки списак могла су се уписати само лица која су најмање шест месеци била настањена у својој општини), затим уредба о забрани гласања грађанима који су добијали сиротињску опскрбу из јавних и општинских средстава или који су били на терету јавне помоћи, као и забрана гласања лицима под старатељством. Тако је привилегована најјача странка, у ондашњим околностима Радикална и друге веће партије, а онемогућавано деловање мањих, попут Југословенске републиканске странке. Одредба да на кандидатској листи буде истакнут и кандидат са нарочитим условима (факултетском спремом) такође је била повољна за „грађанске” странке. Иста уредба неповољно је утицала на примену пропорционалног изборног система: дешавало се да најјаче странке добију квалификоване посланике изабране гласовима мањих странака.²⁷

Административна подела Краљевине Србије задржана је и у југословенској монархији у почецима њеног постојања.²⁸ Азбучни спискови

24 „Г. С. Јовановић о нашој држави”, *Рејублика*, 13. X 1920, 2.

25 B. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 63–65.

26 *Isto*, 71–72.

27 *Isto*, 71–73.

28 Момчило Исић је у истраживањима територијално-административних и статусних промена Србије од 1912. до 2006, побројао за Краљевину Србију и Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца / Југославију управне округе и срезове на које је била издељена Србија за период 1912–1922. године. Нажалост, није навео њихова управна седишта, што би увелико олакшало истраживање генерацијама историчара и географа. М. Исић, *Ог Србије до Србије*, Срби и Југославија. Држава, друштво, политика, зборник радова, ур. М. Исић, Београд, 2007, 16–17.

бирача су се крајем септембра већ увелико довршавали по општинама југословенске монархије, а поједини листови су опажали да су у уписивању нових гласача најревноснији били комунисти. Напореда са уписима гласача у бирачке спискове и оверавањем истих у судовима да би били ваљани приликом избора, партијски главни одбори су сређивали програме и пароле за изборну борбу, „агитацију”.²⁹ Изборе за Конституанту спроводила је друга влада Миленка Веснића (од августа 1920. до јануара 1921. године), чији је министар унутрашњих дела био Милорад Драшковић, задужен за правилно спровођење изборног процеса на терену. Према одредбама Државног одбора, број посланика по окрузима је тачно утврђен 15. септембра 1920. године.³⁰ На простору Јужне Србије било је једанаест изборних округа: Битољски (XVIII по реду административном), Брегалнички (XIX), Звечански и Рашки (XX), Косовско-митровички (XXI), Кумановски (XXII), Метохијски (XXIII), Охридски (XXIV), Призренски (XXV), Бјелопољски (XXVI), Скопски (XXVII), Тетовски (XXVIII) и Тиквешки (XXIX).³¹

Имајући у виду управо резултате општинских избора по варошима и градовима (комунистичку победу), те чињеницу да се духови такорећи нису били ни смирили, а већ су били расписани избори за Конституанту у септембру, министар унутрашњих дела Милорад Драшковић је издао распис на управне власти почетком новембра. Министар је опазио, о чему је већ скренуо пажњу министарском савету Миленка Веснића, да је изборна борба већ улазила у највећи „напон и жустрину”, а гдешто је долазило до појава које су претиле да наруше демократски парламентарни изборни поступак. Ток изборних припрема обећавао је да остане „нормалан” под условом, истакао је Милорад Драшковић, да се одмах и одлучно стане на пут „нездрој и заблудној акцији” извесних елемената који су желели да изборе за Конституанту употребе у циљу „сасвим супротном Конституанти”. Посао избора посланика за Конституанту имао је да се обави у реду и слободи, што је требало гарантовати свом снагом државе. Министар је опазио да су на више места представници власти били пасивни посматрачи забрањене антидржавне акције, „сматрајући ваљда да је у изборној борби” било слободно све, па и таква акција. Међутим, такво деловање била је

29 „Пред изборе”, *Полиџика* 22. IX 1920, 3; „Гласачки спискови”, *исто*, 8. X 1920, 3.

30 Анон, „Састав Конституанте”, *Полиџика*, 16. IX 1920, 3.

31 АЈ, МУД, 14-6-21, 14-7-22.

забрањено законом, док су, истовремено, избори били предвиђени законом и „за законом одређени циљ”. Од стране народа изабрани посланици требало је да се на Уставотворној скупштини изјасне о „унутрашњем уређењу државе путем Устава, а утолико је слобода избора неограничена”. У свим случајевима, држава, њена целина и чин народног уједињења остајали су изван дискусије. Држава је, према томе, била неприкосновена, те се никоме није смело допустити да о њој шири сумње и неверицу, или да „дражи” на међусобну мржњу и сеје неповерење међу областима и „племенима”. Милорад Драшковић је захтевао од потчињених органа да се у крајеве угрожене антидржавном пропагандом шаљу инспектори, за које је обећао да ће их лично слати: „Те инспекторе слаћу и ја.” Зборове, скупове и конференције чија би се садржина косила са његовом наредбом, требало је сместа растурити и укинути, а одговорне привести да одговарају пред законом. „Исто се тако”, завршавао је наредбу министар, „на тим зборовима и у тим списима не сме допустити проповедање ма каквог и ма коме насиља ради постизања успеха. Ко жели успех, нека га тражи у поверењу народа, а не у насиљу.”³²

Од средине новембра 1920. године политичке странке су биле постепено потврђиване од стране судова у зависности од тога да ли су испуњавале услове за учествовање на изборима.

Републиканска странка је истакла кандидатску листу и за лесковачки крај, чији је носилац био Јаша Продановић. Већ од септембра је неколико пута посетио ово подручје, држећи предавања о републиканским идејама.³³ Начелник округа Врањског известио је Министарство унутрашњих дела последњих дана изборне пропаганде да је изборна борба била сталожена и веома умерена, те да се „изборна агитација” свела на одржавање среских и окружних зборова, који су завршени у миру и реду. Обавестио је да је у том тренутку постојало пет „опредељених политичких струја и то: демократска, радикална, комунистичка, републиканска и земљорадничка” и закључио да три последње нису биле од велике важности, односно да су наилазиле на врло слаб пријем у народу.³⁴

Републиканска странка наишла је на повољно тло у Македонији за ширење својих идеја о потреби увођења републиканског уређења у

32 АЈ, МУД, 14–5–18.

33 „Конференција у Лесковцу”, *Република*, 18. IX 1920, 2.

34 М. Павловић, М. Ниношевић, В. Трајковић, *нав. дело*, 75, 77.

јединствену југословенску државу. Изборним прогласом крајем септембра 1920. године нагласила је да је Конституанта суверена, јер је народ суверен, чиме је још једном јаче и прецизније истакла начело народне суверености „узимајући у заштиту изневерена и фалсификована демократска начела и право народног самоопредељења”.³⁵ Овакви ставови наишли су на подршку знатног броја бирача у Македонији.³⁶ У пракси, на Македонију се у Републиканској партији рачунало због присталица Богдана Раденковића, познатог националног радника, црнорукца и зета Јаше Продановића, и због Анте Тодоровића, члана Главног одбора пореклом из тих крајева.³⁷

Државне власти су, као што је поменуто, предузимале мере да се онемогући свака изборна активност за коју су закључиле да је била уперена против интереса државе. Тако је почетком новембра 1920. године влада донела одлуку да се на нивоу целе земље забране све „антидржавне акције” у изборној борби. Антидржавном делатношћу сматрала се свака агитација којом се доводила у питање створена држава, па и предлози у погледу њеног државног уређења. Слобода избора била је практично ограничена, пошто је зависила од оцене и држања органа власти, у првом реду полицијских.³⁸

У том смислу највише су били погођени комунисти, али ни републиканци нису много боље прошли на простору Јужне Србије, а поготово у Македонији. У појединим изборним окрузима Јужне Србије, на простору Македоније, присуство Републиканске странке је било осетно (на пример у Брегалничком), док у некима (попут Битољског) није имала истакнуту ни кандидатску листу, нити освојен макар један глас. Начелник округа Брегалничког је известио неколико пута у новембру 1920. године да су „главне политичке партије” у агитацији на његовом подручју биле Демократска и Радикална, „од којих је ова последња овде у друштву са Турцима”, а од „других струја” истакао је републиканску и комунистичку. Према потоње две предузимао је „скупа равне мере” да им се рад агитациони омете, а према комунистичкој и нарочите мере, прописане постојећим наређењима (у смислу наведеног

35 „За сувереност народа”, *Рейублика*, 28. IX 1920, 1.

36 О политичким односима у Јужној Србији видети: В. Јовановић, *Југословенска држава и јужна Србија 1918–1929*, Београд, 2002, 68–75, 163–177.

37 АСАНУ, ИЗ, 14.329, Н. Станаревић, *Југословенска републиканска странка I (оснивање странке и њен рад до 1941)*, књ. I, 59.

38 В. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 79–80.

наређења Милорада Драшковића). И комунисти и републиканци „сами по себи, бројно као такви” нису представљали значајну опасност, али је постојала бојазан да један део становништва у округу, будући да је „просто због свог менталитета, својих прилика и духа свог” био склон неповерењу према држави и да „мрзи све што је синоним државе, па и саму Државу”, могао лако на изборима да гласа за комунисте или републиканце, јер су им највише личили на аутономију, којој у „Македонији још увек потајно теже”.³⁹

Тако су управне власти у Штипу спречиле Ристу Трајковића, републиканца из Кавадара и народног посланика Привременог народног представништва, да одржи јавно предавање, проценивши да је у договору са комунистима било спремљено „противу државног реда”. Збор је одмах у почетку „разјурен”, а посланику „дато на знање” да се у Штипу више није могао задржати.⁴⁰ Међутим, упркос сметњама, републиканска листа је, неочекивано за управну власт, била поднета 20. новембра првостепеном суду на потврду, са кандидатима Ристом Трајковићем, Стојменом Трајковићем („бивши комита бугарски” из Житковице), Милошем Недићем (адвокатом из Штипа) и Михајлом Илићем.⁴¹ У Тетовском округу такође је „енергично спречавана појава антидржавне струје”, при чему није прављена нека битнија разлика између републиканаца и комуниста, као ни другде на простору Македоније, Србије и Црне Горе.⁴²

И док у окрузима Звечанском и Рашком, Косовскомитровачком, Охридском и Кумановском Републиканска странка није имала кандидатску листу, успела је да спроведе извесну агитацију у метохијском изборном округу. Агитацију су вршили Мирко Рашевић, лекар, бакалин

39 АЈ, МУД, 14–6–21.

40 *Истио*.

41 *Истио*.

42 Драгомир Иконић је, анализирајући узроке неуспеха Републиканске странке након избора, оптужио Милорада Драшковића, министра унутрашњих дела, да није реаговао на вести о злостављању републиканских кандидата у Македонији. Начелник у Призрену (Стара Србија) претио је убиством републиканском носиоцу листе, начелник округа Тиквешког растурио је с наоружаном пратњом републикански збор, док је начелник Тетовског округа дозволио да жандарми с револверима насрћу на републиканце. На све ово, приметио је Драгомир Иконић, министар Милорад Драшковић остао је „равнодушан”, не показујући воље да „уразуми” своје начелнике. Д. Иконић, „Објашњења ради”, *Република*, 9. XII 1920, 1.

Хахмет (нечитко у извору) Сеимани и адвокат Димитрије Барбуловић, сва тројица из Пећи, али нису успели да значајније утичу на бирачко тело.⁴³

Милан Богдановић, један од републиканских првака, провео је три дана у изборној агитацији у Македонији, и по повратку у Београд написао је у партијском гласилу *Република* опширан извештај о злоупотребама и полицијском терору у Јужној Србији. Суочен са „сувом хладноћом” од првог корака који је учинио у „тој несрећној земљи”, и „уздрхтао од ужаса” у којем је македонски свет живео, Милан Богдановић је био згрожен чињеницом да су се у „име Шумадијино” у Македонији чинила она иста недела која су некада саму Шумадију „нагнала у револуцију”. На свом путу кроз јужну српску и југословенску област наишао је на читаве батаљоне жандармерије, те се питао чему су они служили у земљи уочи избора. Анализирајући догађаје којима је био сведок, осврнуо се на положај македонског становништва у југословенској држави и закључио да су се насиља спроводила зато што је режим хтео да Македонија престане да буде Македонија, и да Македонац престане да се осећа Македонцем. „Власници” су хтели да све, не само „традиционалне, него и несумњиво етичке разлике збришу једним потезом пера”. „Да би „србизирали Македонију власници врше насиља”, писао је Милан Богдановић, нагласивши да су подручне власти оптуживале Македонца за бугарофилство зато што је говорио „македонским језиком”, те у своје „идијотству” нису виделе да су, називајући језик Македонаца „бугарашким”, у ствари ишле „на руку Бугарима”.⁴⁴

Немајући основних грађанских слобода (слободе кретања, говора), Македонац није могао ни да помисли на политичке слободе. Било каква непокорност према „власничким партијама” тумачена је као противдржавни акт, односно политичко опредељење за републиканце или комунисте тумачено је као издаја. Локални органи власти вршили су притисак током предизборних активности Републиканске странке и нагнали њене кандидате за посланике да се одрекну кандидација, претећи им, у супротном, затвором. Жандарми су носили званичне спискове разних предлагача листа или чувара кутија радикалско-демократских појединим грађанима на потпис. Онима који су се успротивили да тако „бесавесно дају свој политички пристанак”, следовали су параграфи 84 и 85. Опозиционе скупове растеривали су наоружани

43 АЈ, МУД, 14–7–22.

44 М. В. Богдановић, „Македонски пакао”, *Република*, 26. XI 1920, 1–2.

жандарми. У свему наведеном, власти су се користиле „нечувеном шпијунажом”. „И све се то ради у име Српства”, очајнички, и у исто време немоћно и бесно, писао је Милан Богдановић, указујући да су „у име Српства” оптужени за издају они који су око себе окупљали „македонске Југословене”, док су тужиоци били они који су се за „заштиту Српства” ослањали „на чисте Турке, и подржава[ли] џемијетлук”.⁴⁵

Избори за Конституанту, одржани 28. новембра 1920. године, потврдили су неуспех републиканаца на општинским изборима у августу исте године. Иако резултати још нису били познати у целости, *Рейублика* је известила два дана после избора да је код народа био приметан „огроман револт”, изражен у његовом опредељењу према „огорченим левичарима”, који су успели да „запале масе проповеђу револуције”.⁴⁶ Када су гласови били пребројани, утврђено је да је Републиканска странка добила 18.136, захваљујући чему је заузела дванаесто место на изборима.⁴⁷ Највише гласова добила је у Црној Гори – 4.613, затим у Брегалничком округу – 4.137, Далмацији – 2.197, Београдском округу – 1.969.⁴⁸ У Врањском и Крагујевачком округу странка је добила око хиљаду гласова, али ниједног посланика. Сразмерно броју гласова, добила је три посланика у Конституанти: Јована Ђоновића и Крста Пејовића из Црне Горе, те Милована Лазаревића из Београдског округа. Изабрани кандидат у Брегалничком округу није остао у републиканском посланичком клубу, већ је пришао Демократској странци. Од укупно 55 изборних округа и места, републиканци су само за 14 истакли листе – на простору преткумановске Србије, Црне Горе и Јужне Србије (Старе Србије и Македоније).⁴⁹

45 *Исто*, 2. О коалицији радикала са Турцима управне власти у Македонији су редовно извештавале Министарство унутрашњих дела у Београду (АЈ, МУД, 14–6–918, 927).

46 „Прве вести”, *Рейублика*, 30. XI 1920, 1.

47 Ч. Митриновић, М. Н. Брашић, *Југословенске народне скупштинe и сабори*, Београд, 1937, 353.

48 АСАНУ, ИЗ, 14.329, Н. Станаревић, *Југословенска републиканска странка I (оснивање странке и њен рад до 1941)*, књ. I, 65–66; Ш. Растодер, *Политичке странке у Црној Гори 1918–1929*, Бар, 2000, 471.

49 АСАНУ, ИЗ, 14.329, Н. Станаревић, *Југословенска републиканска странка I (оснивање странке и њен рад до 1941)*, књ. I, 66.

THE YUGOSLAV REPUBLICAN PARTY AT THE ELECTIONS FOR THE CONSTITUENT IN SOUTHERN SERBIA IN 1920.

Summary:

Municipal elections held in August 1920 demonstrated the influence and potential of each political party at the local level throughout the country. Elections for the *Konstituanta* (Constitutional Assembly) were scheduled for November 20, 1920, and were intended to reveal the distribution and strength of political parties at the national level. One of the new parties on the political stage of the young Yugoslav monarchy was the Yugoslav Republican Party, led by Ljubomir “Ljuba” Stojanović and Jakov “Jaša” Prodanović, both well-known Serbian public figures, politicians, and statesmen. The ideas advocated by the Serbian Republicans were largely unfamiliar—or entirely unknown—to the vast majority of voters in the Yugoslav state. This lack of awareness of republican ideals was particularly pronounced in the regions of Old Serbia and Macedonia, then commonly referred to as South Serbia. Nevertheless, the Republican Party managed to achieve good electoral results in some areas, though voters were often motivated by different reasons. This paper examines the political struggle and election results of the Republican Party in Southern Serbia.